PEDAGOGIKA

UDK: 37.037(072).796 DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss3/a33

BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIDA IJODIY TASAVVURNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

OPPORTUNITIES OF CREATIVE IMAGINATION DEVELOPMENT IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Baydjanov Bekzod Xaitboyevich[1], Quziyeva Nigoraxon Xasanboy qizi[2]

[1]Baydjanov Bekzod Xaitboyevich – Farg‘ona davlat universiteti Pedagogika va psixologiya fakulteti dekani, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

[2]Quziyeva Nigoraxon Xasanboy qizi – Farg‘ona davlat universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta’lim jarayonida ijodiy tasavvurlarini hamda kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Ularning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, didaktik usul va metodlardan foydalanish haqida ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются возможности развития творческого воображения и творческих способностей младших школьников в процессе обучения. Даны научно-практические рекомендации по социально-психологическим особенностям развития их творческих способностей, использованию дидактических приемов.

Abstract

This article reflects on the opportunities of Primary School students to develop their creative imagination as well as their creative abilities in the educational process. Scientific and practical recommendations are given on the socio-psychological characteristics of the development of their creative abilities, the use of didactic methods and techniques.

Kalit so‘zlar: *O‘qituvchi, ijodkorlik, tasavvur, fantaziya, didaktik usul, metod, kreativlik, faollik, o‘quvchi, qobiliyat.*

Ключевые слова: *Учитель, творчество, воображение, фантазия, дидактический метод, метод, креативность, активность, ученик, способности.*

Key words: *Teacher, creativity, imagination, fantasy, didactic method, method, creativity, activity, student, ability.*

KIRISH

Tasavvur insonga xos xususiyat hisoblanib, biz ongimizda tasavvur orqali mavjud bo‘lmagan yoki sodir bo‘lmagan voqea-hodisalarning tasvirini yaratamiz. Tasavvur ayniqsa, kichik maktab yoshidagi bolalarda jadal rivojlanadi va bolalarda tasavvurni rivojlantirish o‘qituvchining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ijodiy tasavvuri hamda kreativ qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari, usullari va vositalariga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biri o‘qituvchi-o‘quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e’tibor qaratiladi. Ma’lumki, ta’lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o‘qituvchi ta’lim jarayonining to‘g‘ri tashkil etilishi, ta’lim maqsadlarining to‘g‘ri amalga oshirilishi va ta’lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi. Ammo bu, ta’lim jarayoni o‘qituvchining to‘liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto‘g‘ri fikrning tug‘ilishiga asos bo‘la olmaydi.

Hozirda boshlang‘ich ta’lim tizimining asosiy vazifalari o‘quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash maqsadida ularga mustaqil fikrlash, o‘zligini anglash, bilimlarni o‘rganishda, maktabda va maktabdan tashqari ishlarda faollik, boy ma’naviyatimiz va qadriyatlarimizni o‘rgatish, o‘z shaxsidagi “men”ini tanitish, yuksak axloqiy fazilatlar va estetik ruhda tarbiyalashdan iborat.[4]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tasavvur - sezgi a’zolariga qachonlardir ta’sir etgan narsa va hodisalarning yaqqol hissiy obrazi. [8]

Psixologiyada tasavvurning ko‘plab ta’riflari mavjud. Shunday qilib, R. S. Nemov tasavvur “boshqa ruhiy jarayonlardan ajralib turadigan va shu bilan birga idrok va xotira o‘rtasida oraliq pozitsiyani egallaydigan inson psixikasining o‘ziga xos shakli” deb hisoblaydi. [3]

Tasavvur fikrlash bilan chambarchas bog‘liq, shuning uchun u hayotiy taassurotlarni, olingan bilimlarni, idrok ma'lumotlarini va g‘oyalarni faol ravishda o‘zgartirishga qodir. Umuman olganda, tasavvur inson aqliy faoliyatining barcha tomonlari: uning idroki, xotirasi, tafakkuri, his-tuyg‘ulari bilan bog‘liq. Tasavvurning rivojlanishi butun shaxs shaxsining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

Tasavvur tufayli inson o‘z faoliyatini yaratadi, aql bilan rejalashtiradi va ularni boshqaradi. Tasavvur vizual-majoziy fikrlashning asosi bo‘lib, u odamga vaziyatni boshqarish va amaliy harakatlarning bevosita aralashuvisiz muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalarda tasavvur o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Kichik maktab yoshi birinchi qayta yaratuvchi, so‘ngra ijodiy tasavvurning faollashishi bilan tavsiflanadi. Uning rivojlanishidagi asosiy yo‘nalish xayolning ongli niyatlariga bo‘ysunishiday o‘tadi, ya’ni o‘zboshimchalik bilan bo‘ladi.

Bolaning tasavvurining dastlabki tasvirlari idrok jarayonlari va uning o‘yin faoliyati bilan bog‘liq. Bir yarim yoshli bola hali ham kattalarning hikoyalarini (ertaklarini) tinglashga qiziqmaydi, chunki u hali ham idrok jarayonlarini yaratadigan tajribaga ega emas. Shu bilan birga, o‘ynayotgan bolaning tasavvurida chamadon, masalan, poyezdga, jim qo‘g‘irchoqqa, sodir bo‘layotgan hamma narsaga befarq, kimdandir xafa bo‘lgan yig‘layotgan kichkina odamga, yostiqqa aylanishini kuzatish mumkin. Nutqni shakllantirish davrida bola o‘z o‘yinlarida tasavvurini yanada faolroq ishlatadi, chunki uning hayotiy kuzatishlari keskin kengayadi. Biroq, bularning barchasi o‘z-o‘zidan, beixtiyor sodir bo‘ladi.

Tasavvurning individual xususiyatlari ijod jarayonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Inson faoliyatining ushbu sohasida ahamiyat haqidagi tasavvur tafakkur bilan bir qatorda joylashgan. Tasavvurni rivojlantirish uchun insonga harakat erkinligi, mustaqillik, tashabbuskorlik va bo‘shlik namoyon bo‘ladigan sharoitlarni yaratish kerak.

Tasavvurning o‘quv faoliyatiga xizmat qiluvchi boshqa psixik jarayonlar (xotira, tafakkur, diqqat, idrok) bilan chambarchas bog‘liqligi isbotlangan. Shunday qilib, fantaziyani rivojlantirishga yetarlicha e’tibor bermaslik, boshlang‘ich o‘qituvchilar ta’lim sifatini pasaytiradi.

Umuman olganda, boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida odatda bolalar tasavvurining rivojlanishi bilan bog‘liq muammolar bo‘lmaydi, shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalik davrida ko‘p va turli yo‘llar bilan o‘ynaydigan deyarli barcha bolalar yaxshi rivojlangan va boy tasavvurga ega. Mashg‘ulot boshida bola va o‘qituvchi oldida hali ham paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan asosiy savollar tasavvur va e’tibor o‘rtasidagi bog‘liqlik, ixtiyoriy diqqat orqali majoziy tasvirlarni tartibga solish qobiliyati, shuningdek, mavhum tushunchalarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq. Tasavvur qilish va bolaga, shuningdek, kattalarga taqdim etish, yetarlicha qiyin.

V.S.Muxinaning ta’kidlashicha, boshlang‘ich maktab yoshida bola o‘z tasavvurida allaqachon turli vaziyatlarni yaratishi mumkin. O‘yinda ba’zi obyektlarni boshqalarga almashtirishda shakllanib, tasavvur boshqa faoliyat turlariga o‘tadi.

Tasavvur va voqelik o‘rtasidagi bog‘liqlikning birinchi shakli shundan iboratki, har qanday tasavvur yaratilishi doimo voqelikdan olingan va insonning oldingi tajribasida mavjud bo‘lgan elementlardan qurilgan. Agar tasavvur yo‘qdan yarata olsa yoki o‘z ijodi uchun avvalgi tajribadan boshqa manbalarga ega bo‘lsa, bu mo‘jiza bo‘lardi.

Ijodkorlik va tasavvur muammolari rus psixologiyasida keng rivojlangan. Hozirgi vaqtda tadqiqotchilar ijodiy shaxsni tavsiflovchi integral ko‘rsatkichni qidirmoqdalar. Qobiliyatlar, ijodiy fikrlash muammolarini rivojlantirishga B.M.Teplov, S.L.Rubinshteyn, B.G.Ananiev, N.S.Leites, V.A.Krutetskiy, A.G.Kovalev, K.K.Platonov, A.M.Matyushkin, V.D.Shadrikov, Yu.D.Babaeva, V.N.Drujinin, I.I.Ilyasov, V.I.Panov, I.V.Kalish, M.A.Sovuq, N.B.Shumakova, V.S.Yurkevich va boshqalar kabi psixologlar katta hissa qo‘shdilar.

S.L.Rubinshteyn ta’kidlagan edi: “Tasavvur faqat odamda bo‘lishi mumkin bo‘lgan psixikaning o‘ziga xos shaklidir. U insonning dunyoni o‘zgartirish, haqiqatni o‘zgartirish va yangi narsalarni yaratish qobiliyati bilan uzluksiz bog‘liqdir”. [5]

L.S.Vygotskiyning fikricha, “Tasavvur avval to‘plangan taassurotlarni takrorlamaydi, balki ilgari to‘plangan taassurotlardan bir qancha yangi qatorlar quradi. Shunday qilib, taassurotlarimizga yangi narsalarni kiritib, bu taassurotlarni o‘zgartirib, natijada yangi, ilgari mavjud bo‘lmagan tasvir hosil bo‘ladi, biz tasavvur deb ataydigan faoliyatning asosini tashkil qiladi. [7]

“Umumiy psixologiya” darsligida A.G.Maklakov tasavvurga quyidagi ta’rifni beradi: “Tasavvur – voqelikni aks ettiruvchi g‘oyalarni o‘zgartirish va shu asosda yangi g‘oyalarni yaratish jarayonidir.[2]

“Umumiy psixologiya” darsligida V.M.Kozubovskiy quyidagi ta’rifni o‘z ichiga oladi.Tasavvur - insonning o‘z ongida real hayotda mavjud bo‘lmagan obyekt (obyekt, hodisa) tasvirini yaratishning aqliy jarayoni. Tasavvur quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- haqiqiy obyektiv faoliyatning yakuniy natijasi tasviri;
- to‘liq ma’lumot noaniqligi sharoitida o‘z xatti-harakatining surati;
- ma’lum bir shaxsga tegishli bo‘lgan muammolarni hal qiladigan vaziyatning tasviri, yaqin kelajakda haqiqiy bartaraf etish mumkin emas. [1]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich maktab yoshida bola o‘z tasavvurida turli vaziyatlarni yaratishi mumkin.

V.S.Muxinaning ta’kidlashicha, “ba’zi bir narsalarning boshqalar tomonidan o‘yin bilan almashtirilishida shakllanib, tasavvur boshqa faoliyat turlariga o‘tadi. Ta’lim faoliyati sharoitida bolaning tasavvuriga maxsus talablar qo‘yiladi, bu esa uni xayolning ixtiyoriy harakatlariga undaydi”.

Kichik maktab yoshi ijodiy tasavvurni, fantaziyani rivojlantirish uchun eng qulay, sezgir yosh hisoblanadi. O‘yinlar, bolalarning suhbatlari ularning tasavvur kuchini aks ettiradi, hatto xayoliy g‘alayon deb aytish mumkin. Ularning hikoyalari va suhbatlarida haqiqat va fantaziya ko‘pincha aralashib ketadi va tasavvurning hissiy voqeligi qonuniga ko‘ra, tasavvurning tasvirlari bolalar tomonidan juda real tarzda boshdan kechirilishi mumkin.

L.S.Vygotskiy o‘yinda bolaning tasavvurini rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan boshqa faoliyat turlari tug‘ilishini ta’kidlaydi. O‘yin bolaning badiiy ijodiga tayyorgarlik bosqichi bo‘lib xizmat qiladi. Unda bolalar ijodiyotining alohida mustaqil turlari (chizish, modellashtirish, dizayn) ajralib turadi. [7]

Bolalar tabiiy o‘yinchoqlardan ko‘ra, qurish-yasash, modellashtirishga asoslangan o‘yinchoqlarni o‘ynashni afzal ko‘radi. Ularni o‘ynash jarayonida tevarak atrofda ko‘rgan buyumlarini tasavvur qilish orqali ularga o‘xshash nimadir yasaydilar.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar tasavvurining eng yorqin va erkin namoyon bo‘lishini o‘yinda, rasm chizishda, hikoyalar va ertaklar yozishda kuzatish mumkin. Bolalar ijodiyotida tasavvurning namoyon bo‘lishi xilma-xildir: kimdir haqiqatni qayta yaratadi, boshqalari yangi fantastik tasvir vaziyyatlarni yaratadi. Hikoyalar yozishda bolalar o‘zlariga ma’lum bo‘lgan syujetlarni, she’rlarning baytlarini, grafik tasvirlarni, ba’zan esa umuman sezmasdan olishlari mumkin. Biroq, ular ko‘pincha ataylab taniqli syujetlarni birlashtiradi, yangi obrazlar yaratadi, o‘z personajlarining ma’lum tomonlarini va fazilatlarini bo‘rttiradi.

“Og‘zaki fantaziya” texnikasi (nutq tasavvuri) Subbotina L.Yu.biz o‘ynab o‘rganamiz. 5 – 10 yoshli bolalar uchun o‘quv o‘yinlari.

Bolaga biron bir tirik mavjudot (odam, hayvon) yoki bolaning o‘zi xohlagan boshqa narsa haqida hikoya (hikoya, ertak) o‘ylab topish va uni 5 daqiqa ichida og‘zaki ravishda taqdim etish taklif etiladi. Hikoyaning (hikoya, ertak) mavzusini yoki syujetini ixtiro qilish uchun bir daqiqagacha vaqt ajratiladi va shundan keyin bola hikoyani boshlaydi.

Hikoya jarayonida bolaning fantaziyasi quyidagi asoslar bo‘yicha baholanadi:

- tasavvur jarayonlarining tezligi,
- tasavvurning g‘ayrioddiyligi, o‘ziga xosligi,
- tasavvurning boyligi,
- tasvirlarning chuqurligi va ishlab chiqilishi (detallanishi),

ta’sirchanlik, tasvirlarning emotsionalligi. [6]

Shuningdek, tasavvurni hikoya yaratish orqali namoyon etishda “Uch so‘z metodi” dan ham foydalanishimiz mumkin. Ushbu o‘yin ijodiy tasavvurni va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bolaga uchta so‘z beriladi va bu so‘zlardan ma’noli iboralarni yaratish taklif etiladi, shunda ular uchta so‘zni o‘z ichiga olgan izchil hikoyani yaratadilar.

Foydalanish uchun so‘zlar: qizcha, pufak, masxaraboz.

Ushbu matnning bajarilishiga misol:

Qizcha dadasi bilan bayramga bordi. Bayramda masxarabozni ko‘rishdi. Masxaraboz qizchaga pufak sovg‘a qildi. Qizcha juda xursand bo‘ldi va ular uylariga qaytishdi.

Bolaning tasavvurini rivojlantirishning asosiy sharti uni turli xil faoliyat turlariga kiritishdir. Bolaning rivojlanishi bilan tasavvur ham rivojlanadi. Bola qanchalik ko‘p ko‘rgan, eshitgan va boshdan

kechirgan bo‘lsa, qanchalik ko‘p bilsa, uning tasavvurining faolligi, har qanday ijodiy faoliyatning asosi shunchalik samarali bo‘ladi. Har bir bolada tasavvur, fantaziya bor, lekin ular o‘zlarining individual xususiyatlariga qarab o‘zlarini turli yo‘llar bilan namoyon qiladilar.

Bolada ijodiy tasavvurni rivojlantirishda katta natija beradigan yuqoridagi kabi yana bir metodni ko‘rib chiqamiz.

“Ertakning davomini o‘ylab toping”. Mashqni bolalar guruhi bilan bajarish mumkin. Ushbu texnikani o‘qituvchi M.Karne taklif qilgan. Voyaga etgan kishi bolalarga notanish yangi ertak aytib berishni boshlaydi. Bu ertak qahramoni tinglovchilar bilan tengdosh bola bo‘lishi ma’qul. Qahramonning hayotidagi tanqidiy bir paytda, unga biror narsa yuz berganda yoki u qaror qabul qilishi kerak bo‘lgan paytda, hikoya to‘xtatiladi va bolalardan nima o‘ylashlari yoki qilishlari uchun iloji boricha ko‘proq variantlarni taklif qilishlari so‘raladi. Qahramon o‘rnida. Keyin kattalar qahramon bilan sodir bo‘lgan voqealarning oqibatlari, uning qarori haqida savol beradi. Bolalarni iloji boricha ko‘proq javob berishga undash muhimdir.

Shundan so‘ng, kattalar ertakning oxirini aytib beradi va bolalarni u qanday tugashi mumkinligi haqida o‘ylashga taklif qiladi.

Ushbu turdagi vazifalarni bajarayotgan bolaning haqiqatan ham fantaziyasi ijodiy jarayonga kiritilganligini aniqlashga imkon beradigan quyidagi xususiyatlar ajralib turadi:

- bola syujetni rivojlantiruvchi yangi g‘oyalarni batafsil va aniq shakllantiradi;
- kattalar bilan faol dialog o‘tkazadi, aniqlovchi savollar beradi;
- ertak mazmuni va ob’ektlari haqida batafsil ma’lumot beradi;
- yangi qahramonlarni tanishtiradi;
- syujetning rivojlanish yo‘nalishini o‘zgartiradi;
- yaxshi xotirani namoyish etadi;
- imo-ishoralar va mimikalardan foydalanadi;
- nutq faolligining yuqori darajasini ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinf o‘quvchilaring ta’lim jarayonida tasavvur juda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar badiiy ijod qilishni juda yaxshi ko‘radilar. Bu bolaga o‘z shaxsiyatini eng to‘liq erkin shaklda ochib berishga imkon beradi. O‘quvchilar maktabda ta’lim jarayonida olgan bilimlarini tasavvur orqali hayotga bog‘laydilar. Bu esa bilimlarni o‘zlashtirishda va muvaffaqiyat qozonishda katta yordam beradi.

Ba’zan kundalik hayotda fantaziya va tasavvur deganda bo‘sh, keraksiz, yengil, amaliy qo‘llanilishi mumkin bo‘lmagan narsa tushuniladi.

Yuqorida berilgan olimlarning fikridan kelib chiqib shuni ta’kidlash mumkinki, tasavvur va fantaziya insonning kreativ qobiliyatlarini yuzaga chiqarib beruvchi muhim omildir.

Ular aytadilar: “Tasavvursiz, e’tibor yo‘q”. A.Eynshteyn tasavvur qilish qobiliyatini bilimdan yuqori deb hisoblagan, chunki u tasavvursiz kashfiyotlar qilish mumkin emas deb hisoblagan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kozubovskiy V.M. Umumiy psixologiya: Ma’ruza matni. Mn., 2001 yil.(Kozubovsky V.M. General psychology: text of the lecture. Mn., 2001.)
2. Maklakov A.G.«Umumiy psixologiya». Sankt-Peterburg, 2002. (Maclakov A.G. "General psychology". St. Petersburg, 2002.)
3. Nemov R.S. Psixologiya. 3 kitobda. Kitob 2–M.: Vlados, 2008. 107 b. (Nemov R.S. Psych. In 3 books. Book 2- M.: Vlados, 2008. 107 p.)
4. Pulatova D.T. Innovatsion ta’lim jarayonida bolalarda ekologik tushuncha va tasavvurlarni shakllantirish. Zamonaviy ta’lim // СОВРЕМЕННОЕОБРАЗОВАНИ. 2016. 3. -9 s. (Pulatova D.T. The formation of environmental concepts and perceptions in children in the process of innovative education. Modern education 2016. 3. - 9 p.)
5. Rubinshteyn S.A. Umumiy psixologiya asoslari. 2 jildda - T. 1 - M., 1989 yil. (Rubinstein S.A. Fundamentals of general psychology. In 2 vols-T. 1st M., 1989.)
6. Subbotina L.Yu. Biz o‘ynab o‘rganamiz. 5-10 yoshli bolalar uchun o‘quv o‘yinlari. Yekaterinburg: U-Faktoriya, 2005. 144 b. (Subbotina L.Yu. We learn by playing. Educational games for children 5-10 years old. Yekaterinburg: U-Factoria, 2005. 144 p.)
7. Vygotskiy L.S. Bolalikda tasavvur va ijodkorlik. Sankt-Peterburg: Soyuz, 1999. 305 b. (Vygotsky L.S. Imagination and creativity in childhood. St. Petersburg: Soyuz, 1999. 305 p.)
8. Xaydarov F.I., Xalilova N.I.Umumiy psixologiya (darslik) Toshkent -2009 334b. (Haidarov F.I., Khalilova N.I. General psychology (textbook) Tashkent -2009 334 p.)